

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра історії стародавнього світу, середніх віків та музеєзнавства
Чернівецька обласна державна адміністрація
ГО Всеукраїнська правозахисна організація «Меморіал»
імені Василя Стуса
Науково-дослідний Центр Буковинознавства (Чернівці)
ГО Центр регіональної співпраці «Діалог»

**PER ASPERA AD ASTRA:
до 100-літнього ювілею
відомого археолога Бориса Тимощука**

Тези доповідей Міжнародної наукової конференції

м. Чернівці, 8 квітня 2019 року

Чернівці

Мехнодрук

2019

ОРГКОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ

Добржанський О. В., д.і.н., проф. (*співголова*)

Павлюк М. В. (*співголова*)

Чучко М. К., д.і.н., проф.

Пивоваров С. В., д.і.н., проф.

Михайлина Л. П., д.і.н., доц.

Скорейко Г. М., к.і.н., доц.

Карпо В. Л., к.і.н., доц.

Грига В. В.

Буйновська Є. В.

Руснак О. В., к.і.н.

Калініченко В. А., к.і.н.

Ільків М. В., к.і.н. (*секретар*)

Per aspera ad astra: до 100-літнього ювілею відомого археолога Бориса Тимошука: Тези доповідей Міжнародної наукової конференції (м. Чернівці, 8 квітня 2019 р.). – Чернівці: Технодрук, 2019. – 139 с.

Тези доповідей конференції присвячені актуальним питанням історії та археології, які впродовж багатьох десятиліть плідно досліджував відомий вітчизняний науковець Борис Тимошук (1919-2003): старожитності кам'яної доби, епохи палеометалу й раннього заліза межиріччя Верхнього Пруту і Середнього Дністра; слов'яно-руська археологія; пам'ятки козацької доби; історичне краєзнавство й охорона та використання об'єктів історико-культурної спадщини Чернівецької області. Результати досліджень представили науковці та краєзнавці з Чернівецької, Івано-Франківської і Тернопільської областей, Києва, Львова, Ужгорода, Луцька, Харкова, Вінниці, Кам'янця-Подільського (Україна), Відня (Австрія), Нюрнберга (Німеччина), Сучави (Румунія), Кошаліна (Польща), Будапешта (Угорщина).

© Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

© Автори

Ільків М., Грига В. Посудина з кам'яної кераміки з Хотинської фортеці	57
Калініченко В. «Σχλαβήνιος» на службі болгарських ханів під час війн з Візантією у першій половині IX ст.	59
Калініченко В., Пивоваров С. Нові знахідки предметів ударної зброї із середньовічного поселення в Рідківцях	62
Каплієнко В. Історія формування колекції речей салтівської культури в фондах Музею Археології в першій половині XX сторіччя.....	64
Кожолянко О. Юрій Іванович Полянський – дослідник західноукраїнського палеоліту	66
Куценяк О. Археологія у житті Олега Кандиби (Ольжича) крізь призму виставки «Захочеш – і будеш!» (до 110-ї річниці від народження)	68
Кушнір І. Археологічні студії К.А.Ромшторфера на Буковині	70
Манігда О., Грабовська О. Проект «Уличі. Археологічна карта»	71
Мельничук О. Дослідження дерев'яних храмів княжого Галича	73
Милян Т. Слов'янські пам'ятки V-VII ст. у верхів'ях Західного Бугу	75
Мисько Ю. Визначення складу металевих виробів з археологічних досліджень Митрополичого саду Кисво-Печерської лаври у 2018 р. шляхом рентгенфлуоресцентного аналізу (РФА).....	76
Михайлина Л. Ранньосередньовічні гнізда поселень райковецької культури на Буковині та їх соціальний зміст.....	79

*Віталій Калініченко (Чернівці),
Сергій Пивоваров (Київ)*

НОВІ ЗНАХІДКИ ПРЕДМЕТІВ УДАРНОЇ ЗБРОЇ ІЗ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО ПОСЕЛЕННЯ В РІДКІВЦЯХ

Предмети озброєння – одна із найбільш важливих і яскравих категорій знахідок епохи середньовіччя. Вони є цінним джерелом для дослідження цілої низки питань з минулого населення Центральної та Південно-Східної Європи. Їх вивчення дозволяє проаналізувати військову культуру середньовічного населення, реконструювати етапи та шляхи потрапляння різних категорій предметів озброєння, взаємозв'язки та взаємовпливи, отримати інформацію про регіональні особливості використання зброї тощо. До того ж предмети озброєння подекуди виступають важливим хронологічним індикатором, який на основі видових характеристик та супровідного матеріалу дає змогу відповісти на низку питань з військово-політичної історії населення різних регіонів.

Дослідження старожитностей цього часу за останні роки дозволяє стверджувати, що території межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра (сучасна Чернівецька обл. України) є одним із унікальних регіонів в контексті вивчення матеріальної та духовної культури населення, яке тут мешкало. Значну колекцію предметів озброєння як ближнього, так і дальнього бою було виявлено під час археологічних досліджень поселення та городища поблизу с. Рідківці (уроч. Стара Рогатка), виявлених С. Пивоваровим і Л. Михайлиною у 1999 р. У такій кількості на одному поселенні предмети озброєння трапилися вперше на землях межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра, позаяк зброя трапляється в регіоні у такій кількості переважно на городищах цього часу. Серед загальної кількості знайдених на пам'ятці предметів озброєння важливою є ударна зброя ближнього бою. Особливої уваги заслуговує кистень, який є надзвичайно рідкісною знахідкою для регіону і являє цінність для реконструкції місцевої військової культури, взаємовпливів та взаємовідносин у VIII-IX, а особливо у X ст. в Центрально- та Південно-Східній Європі.

Кистень, який був виявлений на Рідківському поселенні, архайчний і складається з 2 частин. Як і більшість кистенів, знайдених на сьогодні в Карпато-Балканському регіоні, екземпляр з Буковини має залізний стержень овальної в профілі форми, що з одного боку закінчується петлею для ремня і має ромбоподібну

форму з отвором посередині, підквадратною перехідною частиною, до якої впиралася ударна частина і розклепаним знизу закінченням для фіксації кістяної частини для нанесення удару. Інший елемент представлений округлою, пласкою, ударною частиною, яка виготовлена з рогу. Вона дещо пошкоджена у верхній частині, що не дозволяє більш точно виявити її конструктивно-морфологічні параметри, зокрема висоту і діаметр. Характерним є те, що подібної форми кистень виявлений вперше. Про це свідчить верхня петля ромбоподібної форми, а також пласка ударна кістяна частина, яка першопочатково, очевидно, мала іншу форму і доходила до перехідної частини кріплення. А. Кірпи́чников зазначав, що найдавніші типи кистенів виготовлено з кістки (рогу?) лося. Можна припустити, що ударна кістяна частина знахідки з Рідківців також виготовлена з нього.

На сьогодні існує декілька типологічно-хронологічних схем для аналізу кистенів. Найбільш поширеними з них є класифікації А. Кірпи́чникова, В. Йотова та А. Криганова, які ґрунтуються на формі та матеріалі виготовлення. За класифікацією першого дослідника, кистень з Рідківців відноситься до типу I – кистені яйцеподібної або грушоподібної форми з видовженим отвором, куди вставлявся залізний стержень з петлею на одному з кінців. Вони датуються IX-XIII ст. На території Русі, як зазначає дослідник, вони були поширені з другої половини X ст. і проникли сюди з південно-східних територій проживання кочівників – Поволжя та Подоння. Важливою є типологія кистенів В. Йотова. За нею, екземпляр з Рідківців відноситься до типу I – кістяні, які мають сферичну або еліпсоподібну форму та видовжені пропорції, варіант А – з циліндричним поздовжнім отвором по осі, залізним стержнем та верхньою петлею. Більшу частину кистенів В. Йотов датував другою половиною X – першою половиною XI ст. і відносив їх до старожитностей печенігів. Можна припустити, що деякі типи кистенів з території Болгарії за формою та матеріалом відносяться і до більш раннього періоду. Класифікаційна схема А. Криганова також базується на кореляції кистенів за формою та матеріалом виготовлення. Знахідка з Рідківців відноситься до типу I – кістяні чи рогові кистені, варіант 3 – із залізним стержнем та петлею. Дослідник датував їх IX-X ст. і пов'язував зі старожитностями салтово-маяцької культури і військовими впливами хазар. Як зазначалося вище, кистень із Рідківців має досить оригінальну

форму залізного стержня, зокрема верхньої ромбоподібної петлі, аналогії якій поки знайти не вдалося. Натомість в більшій частини кистенів наявні інші фігурні типи петель, зокрема найбільш поширені – кругла, овальна чи підквадратна. Більшість кистенів із залізним стержнем знайдені на території Болгарії. Найбільш схожі знахідки до кистеня з Рідківців походять з Разграду, фортеці Скала, Знаменосця, Доростола, Старої Загори, Пліски (Болгарія), Маяцького городища, Ополя (Польща), Херсонесу. Більш ранні кистені, схожі до екземпляру з Рідківців, які датуються VII-VIII ст., походять з Чоми, Чатая, Великого Медера та Братислави. Супровідний матеріал, знайдений на Рідківському поселенні дозволяє датувати кистень у широких межах IX-X ст. Підтвердженням цього виступають ювелірні вироби, характерні для великоморавського та післявеликоморавського часу в Карпато-Балканському регіоні.

Таким чином, знахідка кистеня з Рідківського поселення є надзвичайно важливою для реконструкції військово-політичної історії регіону в IX-X ст. Вона свідчить про розвинуту військову культуру та наявність у місцевого населення у військовому контингенті легкоозброєних вершників. Окрім того знахідка кистеня дозволяє говорити про присутність кочового субстрату на території поселенської структури. В будь-якому разі подальший детальний аналіз знайденого кистеня дозволить з нових позицій поглянути на історію Середнього Подністров'я та розглянути складні та суперечливі процеси, які відбувалися в Східній Європі у VIII-X ст.

Владислав Каплієнко (Харків)

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ КОЛЕКЦІЇ РЕЧЕЙ САЛТІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В ФОНДАХ МУЗЕЮ АРХЕОЛОГІЇ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XX СТОРІЧЧЯ

Формування колекції речей салтівської культури розпочалося з передачею вчителем В.А.Бабенком речей, які були випадково ним знайдені на Верхнісалтівському городищі та могильнику. Ця колекція і артефакти з розкопок археологів Харківського університету наступних років послужили основою створеного при цьому навчальному закладі в 1919 р. Археологічного музею. У результаті проведення планомірних археологічних розвідок і розкопок харківськими дослідниками в 20-30-х рр. колекція Археологічного музею мала багате різноманіття. У роки окупації

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**PER ASPERA AD ASTRA:
до 100-літнього ювілею
відомого археолога Бориса Тимощука**

Тези доповідей Міжнародної наукової конференції

м. Чернівці, 8 квітня 2019 року

Комп'ютерна верстка – *В. А. Калініченко*